

PRÁVNÍ HISTORIE A SOUČASNOST

USTAVENÍ NĚMECKÉHO CELNÍHO SPOLKU

Ladislav VOJÁČEK

Před 160 lety – v roce 1834 – vstoupil v život německý celní spolek (deutscher Zollverein). K necelému půlstoletí jeho existence se dodnes obrací pozornost německé historické vědy. Není to rozhodně náhodné, vždyť právě toto období patří ke klíčovým v moderní německé historii: v něm vyrostl průmyslový potenciál země, Prusko se prosadilo jako vůdčí síla, absolutismus byl vystřídán (nepříliš dokonalým) ústavním režimem a rozhodlo se o maloněmecké podobě jednotného státu.

Starší německá historiografie a historizující publicistika tradičně oslavovaly německý celní spolek jako bezprostředního předchůdce sjednoceného Německa. Dnes jsou reminiscence na něj spojovány s rozvíjením procesu evropské integrace. Někteří autoři v něm vidí vhodný model pro evropské sblížování. Jiní na něm dokazují, že ekonomické sjednocení musí nutně vést k následné politické integraci, další se snaží neodvratnost této konsekvence zpochybnit. Do centra pozornosti se dostávají také dopady jeho fungování pro jednotlivé německé státy. Právníci se snaží charakterizovat jeho právní povahu.

1.

Základní ekonomické tendence začátku 19. století

V 18. století a na začátku století devatenáctého se hospodářský život Německa rozvíjel pod přísným dozorem státu ještě v duchu merkantilistických teorií, úzce spojených s absolutistickou mocí panovníků a jejich militaristickými ambicemi. Merkantilismus však už nacházel silnou kritickou opozici v liberálních zastáncích politiky volného obchodu. Němečtí ekonomičtí liberálové viděli nejlepší cestu k rozvoji

ekonomického potenciálu v podstoupení rovného souboje se zahraniční konkencí, který jediný je schopen plně aktivizovat všechny zdroje a síly a zajistit skutečně efektivní chod hospodářství. Prvním nositelem těchto myšlenek v ekonomické sféře bylo Porýní, předurčené k tomu vyspělostí řemeslné a průmyslové výroby a sousedstvím revoluční Francie.

Ač to na první pohled vypadá jako paradox, právě tyto podmínky byly relativně příznivé pro nové ekonomické teorie. Pramení z podstaty absolutistické vlády, že se hospodářský liberalismus začal prosazovat prostřednictvím merkantilismem posíleného absolutistického státu, resp. jeho ekonomickým liberalismem „osvícených“ úředníků. Mezi absolutistickým státem a liberálním hnutím se tak v první polovině 19. století vytvořil zvláštní vztah. S jistým zjednodušením můžeme říci, že politický liberalismus byl pro absolutistický stát zcela nepřijatelný a byl jím tvrdě potírán, avšak prvky ekonomického programu, pokud prospívaly rozvoji ekonomické síly, státní aparát akceptoval a prosazoval i proti vůli veřejného mínění. Můžeme dokonce vzásadě souhlasit s názory německé literatury z druhé poloviny minulého století, která často připomíná, že v podmínkách demokratického uspořádání by liberální ekonomická opatření z prvních desetiletí 19. století asi neměla vzhledem k celkové společenské atmosféře šanci na úspěch.

Průvřzenci ochrany domácí ekonomiky, odmítající liberální zásadu volného obchodu, nepředstavovali konzistentní skupinu. Jejich názory tvořily širokou škálu podle forem, míry a zacílení požadované ochrany. Ochrannářské tendence ve spojení s německým národním povědomím našly vyjádření především v pojetí národní ekonomie Friedricha Lista (1789–1846).¹ List kritizoval klasické liberální ekonomické učení Adama Smitha, jemuž především vytýkal, že uvažuje jen v dualismu kategorií „individuum“ a „lidstvo“ a pomíjí jejich spojující článek – národ, který představuje významný faktor v organizaci ekonomických vztahů a aktivizuje jednání jednotlivce též v ekonomické oblasti. Do ekonomické teorie tak zapracoval národní cíle, podle U. Franze „die heilige Kühe“² moderní ekonomiky. „Die industrielle Erziehung der Nation ist sicherzustellen, damit der allgemeine Wohlstand aller schaffenden Stände im eigenen Lande sich erhöhe. Das ist das Ziel, nichts anderes!“³

Ve vztahu k celnímu právu a celní politice se Listova teorie promítla do požadavku tzv. Erziehungszölle, tedy „výchovných“ cel, která měla dočasně přiměřeně chránit vznikající a teprve se rozvíjející domácí průmysl proti vyspělejší zahraniční výrobě a připravit (resp. vychovat) jej k budoucímu rovnocennému konkurenčnímu boji. V praktické politice tedy List hájil, a hájil velmi zaujatě, zavedení celních opatření v míře, která by podle jeho názoru domácí průmysl přiměřeně chránila, ale zároveň také aktivizovala v něm obsažené potencionální možnosti, tedy cel, která by domácí produkci nezvýhodňovala, nýbrž jen vyrovnávala handicap, s nímž vstupuje do soutěže. V perspektivě však předpokládal přechod k systému volného obchodu.

¹Stov. především List, F.: Das nationale System der politischen Ökonomie. Jena, 1950.

²Franz, U.: 25 Jahre Welthandelspolitik. Berlin, 1975, s. 18

³Ullr, T.: Friedrich List. Ein Kündler deutscher Einheit. Reutlingen, 1942, s. 295

Listovo učení tedy nebylo typicky protekcionistické, proto ani tolik nepřekvapí, že si v pozdějších sporech o směr hospodářské politiky jeho autoritu přisvojovali jak protekcionisté, kteří opakovali argumenty na podporu celní ochrany, tak zastánci volného obchodu, kteří zase zdůrazňovali perspektivní, programové prvky jeho koncepce.

Spory přívrženců ochrany domácí ekonomiky a zastánců volného obchodu pak pro celé 19. století vytvořily důležité kolbiště ekonomických a politických střetů. V jejich rámci pochopitelně probíhaly také diskuse o pojetí celního práva a celní politiky.

V praktickém ekonomickém životě se obě skupiny profilyovaly především odvětvově. Zejména zemědělství výrobci měli zájem na volném obchodě, naopak většina odvětví zpracovatelského průmyslu se dožadovala důsledné celní ochrany. Stejně motivy musíme vidět i za institucionalizací rozdílných pojetí celní politiky na státní úrovni. Prusko, opírající se o rozvinutou zemědělskou výrobu, mělo spíše zájem na politice volného obchodu. Exportéři obilí díky ní získávali příznivé předpoklady pro uplatnění svého zboží na světových trzích a pro nákup laciné zahraniční zemědělské techniky. Rakousko spolu s většinou jihoněmeckých a středoněmeckých států zase tíhlo k celní ochraně pro svůj průmysl, ohrožovaný zahraniční konkurencí.

2.

Německo po napoleonských válkách

Merkantilistické teorie a jejich praktická realizace v podmínkách roztržitého Německa vyzněly ve dvě protichůdné konsekvence. Státní ovlivňování ekonomické sféry jednak posílilo moc dílčích německých států a jejich vládců, jednak ukázalo v plné nahotě všechny nevýhody německého partikularismu, a tak posilovalo zástanče německé jednoty.

Proces vytváření jednotného národního státu v Německu dlouho brzdilo formální přežívání středověké Svaté říše římské národa německého, která bránila jak plnému rozvinutí suverenity jednotlivých zeměpánů, tak jejich případnému spojení do společného státu. Teprve její likvidace *de iure* otevřela cestu složitějšímu hledání nové moderní formy spojení německých zemí.

Středověká německá říše zanikla ve víru napoleonských válek, které zásadně změnily nejen uspořádání Evropy, ale i celkovou společenskou atmosféru. Evropa po francouzské revoluci už nebyla Evropou zevnitř pomalu nahlodávaných absolutistických států osvícených panovníků. Vše se výrazně vyostřilo. Ve střední Evropě se zhroutl stoletý uspořádání. Stát na sebe po občasném koketování s konstitučními koncepcemi rychle vzal podobu nesnášenlivého, špehujícího protektora, hlídajícího každý krok svých svěřenců a tvrdě trestajícího každé jejich pochybení. Duch doby nejlépe charakterizovaly vznik a působení Svaté aliance a karlovarská rozhodnutí z roku 1819, konzervující absolutistické uspořádání německých států.

Nelze však zároveň nevidět, že se pod reakčním nátěrem skrývaly také moderní tendence. Konstituční snahy některých německých zemí zeměpány sice dlouho úspěšně dušili, avšak liberální ekonomické koncepce, moderní organizaci státní správy a osvědčené právní principy vycházející z francouzského zákonodárství si zachovaly mnohé německé státy i nadále. Umírněný liberalismus mimo jiné stál i u zrodu nové celní politiky a celního práva německých států.

Boj proti francouzským vojskům a zhroucení starých organizačních forem posunuly německé národní cítění z roviny jazykové a kulturní do polohy státoprávní. Navíc rámec jednotlivých zemí byl stále těsnější pro prudký rozvoj řemesel, průmyslu, obchodu a dopravy, k němuž v první polovině 19. století došlo a který přiblížila už zahraničně-obchodní opatření z doby napoleonských válek. Kontinentální blokáda⁴ sice většinu německých států svými bezprostředními dopady poškozovala, protože limitovala jejich obchod a ztěžovala odbyt zejména zemědělských produktů, avšak v dlouhodobější perspektivě jim prospěla, neboť usnadnila a urychlila rozvoj mnoha průmyslových odvětví.

Mapa Německa sice dostala po změnách z let 1803 a 1806 a po mírových jednáních ve Vídni v roce 1815 a následných poradách přece jen přehlednější podobu, přesto však teritoriální roztříštění Německa světodějnou revoluční bouří z přelomu století přestálo. Metternichovské Rakousko dokázalo ve srozumění s Pruskem využít rozporů mezi německými státy a příhodné atmosféry a po porážce revoluční Francie (vnímané především jako agresor a okupant) prosadilo sobě vyhovující uspořádání, v nové podobě znovu upevňující jeho vedoucí pozici v Německu. Mírová smlouva a na ni navazující akty v podstatě utvrdily roztříštění Německa, tentokrát do více než čtyř desítek států, státečků a svobodných měst, spojených do velmi volného Německého spolku v čele s rakouským císařem a víceméně bezmocným spolkovým sněmem. Nové uspořádání bylo zakotveno ve smlouvě německých států o vytvoření Německého spolku z roku 1815 (*Deutsche Bundesakte*)⁵ a v závěrečném aktu vídeňských jednání z roku 1820 (*Wiener Schlußakte*).⁶

Nadiktované řešení nemohlo uspokojit německé konstitucionalisty, ekonomické liberály ani přívržence německého národního hnutí. Nelze mu však upřít, že v citlivém středoevropském prostoru zajistilo sice zatuchlou, ale přece jen dlouhodobě stabilní

⁴Kontinentální blokádu zavedl Napoleon (zřejmě i jako odvetu za Trafalgar) tzv. Berlínským dekretem z 21. listopadu 1806. Cílem dopravního a hospodářského embarga proti Velké Británii bylo podvázat dovoz veškerých britských výrobků z ostrovů i z kolonií a koloniálního zboží ze zámorí, dováženého anglickými loděmi.

⁵*Deutsche Bundes-Akte vom 8. Juni 1815*, text in Klüber, J.L.: *Quellen-Sammlung zu dem öffentlichen Recht des Teutschen Bundes*. Erlangen, 1830, s. 142 an.

⁶K uspořádání Německého spolku viz podrobněji např. učebnice všeobecných dějin státu a práva, zpracování dějin německého ústavního práva (Huber, R.E.: *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Bd. I.–VIII., Stuttgart a d., 1957–1990, Menger, Ch.–F.: *Deutsche Verfassungsgeschichte der Neuzeit. Eine Einführung in die Grundlagen*. Karlsruhe, 1975) ad. Text obou dokumentů viz např. Huber, R.E.: *Dokumente zur deutschen Verfassungsgeschichte*. Bd. I., Stuttgart a d., 1978, s. 84 an., 91 an., J.L.: *Acten des Wiener Congresses in den Jahren 1814 und 1815*. Erlangen ad.

rovnováhu, kterou právě německé státy v čele s Pruskem využily k posílení svých ekonomických pozic a nakonec i ke sjednocení. Přetrvávalo i takové otřesy, jakým byla revoluční léta 1848–1849, a zaniklo až když Prusko v šedesátých letech vojensky a politicky definitivně diskvalifikovalo svého největšího partnera a konkurenta, tj. Rakousko, a začalo prakticky realizovat svou variantu maloněmeckého sjednocení.

3.

Přechod k hraničním clům

Až do začátku 19. století bylo německé celní právo v zajetí středověkých koncepcí, vázících vybírání „cla“⁷ nikoliv na přechod státní hranice, ale především na využívání komunikací a umožnění prodeje zboží. Německo bylo protkáno sítí vnitřních „cel“, která neobyčejně ztěžovala obchod a odbyt zboží výrobců, usilujících v souladu s celosvětovým ekonomickým trendem, podmíněným rozvojem techniky a dopravy, o přechod k velkovýrobě.

Systém vnitřních „cel“ začaly jednotlivé německé státy odstraňovat až na začátku 19. století.⁸ Sever Německa však stále rozdělovalo nesčetné množství „cel“ a každé dílčí území mělo svou vlastní celní a daňovou soustavu a své vlastní celnice. Na začátku 19. století se v Německu uplatňovalo 57 různých celních sazebníků s 2775 třídami zboží⁹ a stav roztržiténosti prakticky přetrvával až do roku 1818, kdy sice nebyl úplně odstraněn, ale alespoň zjednodušen přijetím pruského celního zákona.

Primárním důvodem pro zavedení nové celní organizace byla již dřívější snaha státu podporovat domácí výrobu a bránit dovozu zahraničního spotřebního zboží. K ní přistupovala dlouhodobá ekonomická potřeba usnadnit obchod uvnitř jednotlivých států. Systém hraničních cel proto zaváděli někteří němečtí panovníci v širším kontextu byrokratizace a centralizace státní správy už ve druhé polovině 18. století (Bavorsko 1765, Rakousko 1775), prozatím však pouze jako doplněk k tradičním vnitřním dávkám. Hlavním smyslem těchto opatření nebylo odstranit vnitřní cla,

⁷Pro odlišení od moderních cel budeme u středověkých dávek vybíraných v souvislosti s pohybem zboží, když by mohlo dojít k záměně, používat uvozovek a psát „clo“.

⁸Srovnej k tomu Albert, J.B.: *Bayerns Zollwesen aus den ältesten bis zu unseren Zeiten nach seinen Haupt-Perioden bearbeitet*. München, 1829; *Dokumente zur Geschichte von Staat und Gesellschaft in Bayern*. Abt.III, Band 2,3, München, 1976,1977; Eulitz, W.: *Der Zollgrenzdienst*. Bonn, 1970; Falke, J.: *Die Geschichte der deutschen Zollwesens. Von seiner Entstehung bis zum Anschluß des deutschen Zollvereins*. Leipzig 1869 (reprint Frankfurt a.M. 1968); Häberle, E.J.: *Zollpolitik und Integration im 18. Jahrhundert*. München, 1974; Hoffmann, A.: *Deutsches Zollrecht*. Band I.: *Geschichte des Deutschen Zollrechts*. Leipzig, 1902; Müller, H.P.: *Das Großherzogtum Baden und die deutsche Zolleinigung 1819–1835/36*. Frankfurt a.M. a d., 1984; *Vorgeschichte und Gründung des Deutschen Zollvereins 1815–1834*. I.–III., Berlin, 1934; Weber, W.: *Der Deutsche Zollverein. Geschichte seiner Entstehung*. Leipzig, 1869; Wilhelm, W.: *Maut und Zoll von der General-Zoll- und Maut-Direktion für das Königreich Baiern bis zur Oberfinanzdirektion München*. München, 1984 a d.

⁹Vorgeschichte ..., s. XXI

a tak usnadnit vnitřní obchod. Usilovaly především o rozmnožení příjmů státní pokladny, případně o částečnou ochranu domácí produkce před zahraniční konkurencí, zaštitěnou merkantilistickou politikou svých vlád, podporujících vývoz zboží.

Přechod od komplikovaného, neuspořádaného konglomerátu středověkých cel, mýt, akcíků a podobných dávek k hraničním clům usnadnilo a urychlilo, jak jsme již naznačili, posílení svrchovanosti jednotlivých zeměpánů po zániku svaté říše a další státoprávní změny z prvních dvou desetiletích 19. století. Už říšské orgány začaly v roce 1803 odstraňovat teritoriální roztržitost a likvidovaly řadu drobných světských i církevních knížectví.¹⁰ Další sedm desítek drobných státek zaniklo při konstituování pronapoleonského Rýnského spolku¹¹ a konečně obraz Německa zjednodušila mírová jednání a následně porady o uspořádání Německého spolku.¹²

Spojováním německých státních celků zároveň vznikla dlouhodobě neúnosná situace, když v jednom státě vedle sebe fungovalo často několik zcela odlišných celních systémů. Potřebu jejich reformy ještě umocnilo zrušení kontinentální blokády na jaře roku 1813 a následný příliv laciného a kvalitního anglického zboží.¹³ Německo totiž bylo pro anglickou obchodní expanzi přímo ideálním prostorem, protože většina ostatních států se již dokázala zaštitit odpovídajícími celními opatřeními na svých hranicích. Zájem na zachování rodícího se domácího průmyslu velel i vládám německých států bránit se, neboť domácí výrobky vesměs neměly šanci bez pomoci obstát. Ovšem stávající německé „celní“ systémy, vesměs ještě nerozlišující domácí a zahraniční produkty a zatěžující obojí stejně tíživě, nebyly schopné domácí výrobce ochránit. Pokud by rychle nedošlo k zásadní změně, hrozilo velmi reálné nebezpečí likvidace mnoha podniků a celých odvětví, zcela v duchu anglických „koloniálních“ představ o Velké Británii jako dílně Evropy, zásobující kontinent veškerým potřebným průmyslovým zbožím, jehož ekvivalentem by byla jen zemědělská produkce a suroviny evropských států, dodávané ostrovní říši.

4.

o zakotvení jednotné celní a obchodní politiky států *VEREINIGTES* spolku

V oblasti zahraničně politických vztahů a celnictví tedy počítávalo Německo roztržitost obzvlášť citelně. Jak si ukážeme, některé německé státy dokázaly už na

¹⁰Politické dějiny světa v datech. 1., Praha, 1980, s. 383

¹¹Text smlouvy o uzavření Rýnského spolku viz např. Huber, R.E.: Dokumente ..., I.Bd., s. 28 an.

¹²Dokumenty k mírovým jednáním a k uspořádání Německého spolku viz zejm. Klüber, J.L.: Quellen-Sammlung ..., týž: Acten ..., z širěji pojatých sbírek dokumentů k moderní německé historii např. Huber, R.E.: Dokumente ..., I.Bd.

¹³K tomu viz zejm. Saalfeld, D.: Kontinentalsperre. In: Die Auswirkungen von Zöllen und anderen Handelshemmnissen auf Wirtschaft und Gesellschaft von Mittelalter bis zur Gegenwart. Sest. H. Pohl, Stuttgart, 1987, s. 121 an.

samotném počátku devatenáctého století odhodit zátěž vnitřních cel, ovšem pouhé vnější hraniční linie kladly při četnosti německých států, ještě násobené existencí řady exkláv včleněných do cizího území, obrovské překážky obchodu a limitovaly rozšiřování jednotlivých podniků i celkového průmyslového potenciálu. Německé zboží bylo mimo omezený rámec vlastní země ve vztahu ke člům ve stejné pozici jako zboží přicházející z neněmeckých států.

Odstranění celních překrad uvnitř Německa se stále zřetelněji profilovalo jako základní předpoklad vytvoření jednotného německého hospodářství a zavedení účinné ochrany domácí produkce. Bundesakta však v tomto směru obsahovala jen kontroverzní ustanovení, které o aktivitách spolkových orgánů v celní oblasti hovořilo velmi vágně. Konference totiž nepřijala žádnou z verzí navrhovaných při jednáních Pruskem a Rakouskem a svěřujících úpravu celních záležitostí do pravomoci spolkových orgánů. Podle bavorského zástupce hraběte von Rechberga¹⁴ zkracovala snaha odňat členským státům samostatné rozhodování o celních záležitostech jejich základní práva, vyjadřující státní suverenitu. V důsledku této neshody se do základního aktu Německého spolku dostala kompromisní, nekonkrétní a mlhavá formulace. Článek 19 stanovil jen tolik, že členské státy mají při prvním zasedání spolkového shromáždění ve Frankfurtu „wegen des Handels und Verkehrs zwischen den verschiedenen Bundesstaaten, sowie wegen der Schifffahrt nach Anleitung der auf dem Kongreß zu Wien angenommenen Grundsätze i n B e r a t u n g zu treten“¹⁵ Spolkové shromáždění tedy dostalo pouze zmocnění radit se o otázkách zahraničního obchodu a dopravy, aniž by bylo zřejmé, k jakému výsledku by měla jednání dospět. Jednotný obchodní a celní systém států Německého spolku se tak rozplynul v nedohlednu. Ustanovení, které se mělo stát východiskem pro budování hospodářské jednoty německých států, mělo v praxi účinek přesně opačný – stalo se, jak správně soudil R.E. Huber,¹⁶ garancí ekonomického partikularismu.

5.

Nové celní předpisy nejvýznamnějších německých států

Přechod k hraničním celním systémům v Německu vyjádřený přijetím nových celních předpisů si demonstrujeme na příkladu čtyř států – Bavorska, Württemberska, Bádenska a Pruska.

a) Bavorsko

Za vykročení k hraničním člům v jižním Německu můžeme považovat přijetí bavorského mýtního a akciového řádu z 29. listopadu 1764 (Chur- Baierischen

¹⁴Klüber, J.L.: Acten ..., Bd.2, s. 368

¹⁵Klüber, J.L.: Quellen-Sammlung ..., s. 177

¹⁶Huber, R.E.: Deutsche ..., I.Bd., s.793

Mauth- und Accis- Ordnung)¹⁷, který vytvořil vnější celní linii na státních hranicích, ale ještě neodstranil všechny vnitřní překážky obchodu. K bavorskému celnímu území navíc nepatřilo množství malých teritorií, vělených do bavorského kurfiřtství, např. regensburské a freisingké biskupství a řada říšských měst (Regensburg, Augsburg, Norimberg ad.). V letech 1774, 1803 a 1806 pak ještě bavorské kurfiřtství (od roku 1806 za Napoleonova přispění království) získalo nová území, na nichž zůstaly v platnosti původní, odlišné celní a mýtní systémy.

V posledních letech 18. století vypracoval kurfiřtův rádce Maxmilian J. Montgelaš dalekosáhlý plán vnitřních reforem („Program für spätere innere Reformen“ z 30. září 1796), inspirovaný francouzským vzorem. Předpokládal v něm mimo jiné také zavedení liberálního obchodního a celního systému v rámci jednotného obchodního a celního území.¹⁸ Reálným výsledkem jeho snah bylo vydání prozatímního celního a mýtního řádu ze 7. prosince 1799 („Provisorische Zoll- und Mauth- Ordnung“)¹⁹, který však ještě úplné sjednocení celních předpisů a vytvoření jednotného celního území nepřinesl, stejně jako celní a mýtní řád ze 7. prosince 1804²⁰.

Bavorskou cestu k odstranění vnitřních celních bariér a ke klasickému hraničnímu systému završilo teprve rozsáhlé „Zoll- und Mauth- Ordnung für die Gesamt-Staaten des Koenigreiches Baiern“ z 1. prosince 1807²¹, tvořené 211 paragrafy rozčleněnými do 23 titulů a znovu vydané v poněkud upravené podobě 8. března 1808²². Jeho přijetím si Bavorsko zajistilo prioritu mezi německými státy, neboť jako první sjednotilo své celní území a vytvořilo jednotný volný hospodářský prostor, zahrnující všechny provincie.

Vytvořením jednotného celního území bez vnitřních přehrad se však vývoj bavorského celního zákonodárství nezastavil. Následovala řada dalších předpisů, které měnily především ustanovení celního sazebníku, ale i některá ustanovení celního řízení a rozhodování o celních deliktech. Nový celní a mýtní řád z 23. září 1811²³ poznamenala ochránářská politika, spojená s Napoleonovou kontinentální blokadou. Jeho působnost byla v roce 1818 rozšířena nařízením z 13. března²⁴ i na území, získaná v roce 1814 od Tyrolska²⁵. Již od roku 1816 se ovšem připravovala další revize celního zákonodárství, jejímž výsledkem byl nový text („Verordnung ueber das Zollwesen und uebrigen verwandten Abgaben ...“)²⁶, který v roce 1819 schválil bavorský zemský sněm, zvolený podle bavorské ústavy z 26. května 1818. Nový předpis podržel protekcionistickou linii předchozího celního řádu, i když některé cel-

¹⁷Srov. Hoffmann, A.: Deutsches ..., s. 34

¹⁸Wilhelm, W.: Maut ..., s. 11

¹⁹Samml. K.-B. 1800, I., s. 201

²⁰BayIBl 1805, s. 5; text in: Dokumente zur Geschichte von Staat ..., s. 333 an.

²¹BayRBl 1808, s. 5; text in: Dokumente zur Geschichte von Staat ..., III.,3, s. 335 an.

²²BayRBl 1808, s. 607

²³BayRBl 1811, s. 1345

²⁴BayGBl 1818, s. 28

²⁵BayRBl 1814, s. 1617

²⁶BayGBl 1819, s. 99

ní sazby zmírnil, zjednodušil systém cel a dalších s nimi spojených dávek a odstranil tabákový monopol. Na jeho základě byla reorganizována celní správa. V roce 1825 však vstoupil v platnost další celní zákon (o pouhých sedmi paragrafech)²⁷, který naznačil obrat v celní politice, když rušil nebo alespoň mírnil některá ochranná cla.

Řadu bavorských celních předpisů před vstupem do celních spolků završil zákon o celním řádu z roku 1828²⁸, který zrušil celní zákony z let 1819 a 1825 a stal se základem zákonodárství bavorsko-württemberského celního spolku z roku 1828. Po vzoru pruského celního zákona v § 7 stanovil: „Für alle Erzeugnisse der Natur, der Kunst und des Gewerbetrieibes ist, mit nachfolgenden Ausnahmen, die Einfuhr, Durchfuhr und Ausfuhr gestattet“. Rušil také platby, stále ještě placené v souvislosti s pohybem zboží ve vnitrozemí (Weggeld, Brücken- und Pflasterzölle). Současně byl vydán i nový celní sazebník („Tariff des Eingangs- und des Ausgangs- Zolles“).²⁹

b) Württembersko

Ve Württembersku (do roku 1803 vévodství, do r. 1806 kurfiřtství, pak království) byl přechod k hraničnímu celnímu systému spojen především s přijetím celního řádu z 30. března 1808, doplněného v roce 1812 novým celním sazebníkem.³⁰

Ve dvacátých letech, prodchnutých snahou jihoněmeckých a středoněmeckých států po sblížení v obchodní a celní oblasti, ale zároveň odhalujících diametrální rozdíly v představách o jeho provedení, spatřil světlo světa nový württemberský celní zákon z 18. července 1824 („Zollgesetz für das Königreich Württemberg“)³¹, který měl württemberské celní právo přiblížit bavorskému zákonu z roku 1819. Ještě v roce 1824 byla platnost tohoto zákona rozšířena na základě mezistátní smlouvy také na knížectví Hohenzollern-Sigmaringen a Hohenzollern-Hechingen.³² V rámci takto vytvořeného celku smlouva rušila veškerá vnitřní cla a spotřební daně, přičemž výtěžek z cel a dalších dávek vybíraných v rámci společného hraničního celního systému se rozděloval mezi smluvní strany podle počtu obyvatel.

Sblížení Bavorska a Württemberska demonstrovala již zcela zřetelně smlouva uzavřená v dubnu 1827 v Mnichově (Präliminarvertrag)³³, na niž navázalo vytvoření prvního celního spolku velkých německých států (tzv. bavorsko-württemberského, nebo též jihoněmeckého celního spolku) smlouvou z 18. ledna 1828 („Vertrag über die gegenseitigen Zollverhältnisse zwischen den Königreichen Bayern und Württem-

²⁷BayGBl 1825, s. 159; obsahoval dále seznam zemědělských a průmyslových výrobků, surovin a odpadů, u nichž se odbourávalo nebo snižovalo clo.

²⁸BayGBl 1828, s. 185

²⁹BayGBl 1828, s. 233

³⁰Srov. Hoffmann, A.: Deutsches ..., s. 125

³¹WRBl 1824, s. 427

³²Srov. Hoffmann, A.: Deutsches ..., s. 125

³³BayRBl 1827, s. 291

18. Ustavení německého celního spolku

berg³⁴). Základem jeho celního systému se stalo bavorské celní právo. Zpočátku tu ještě platil bavorský celní zákon z roku 1819, od 1. října 1828 krátce zákon o celním řádu z téhož roku, nahrazený rychle novým spolkovým celním řádem z 12. listopadu 1828 („Vereins-Zoll-Ordnung“)³⁵ a spolkovým celním sazebníkem („Tariff des Ein- und Ausgangs- Zolles“)³⁶, které se však od bavorských celních předpisů prakticky nelišily.

c) Bádensko

Ve třetím z jihoněmeckých států, o němž se zmíníme, v Bádensku, jehož váha vzrostla s územními zisky po vstupu do Rýnského spolku, brzdila rozvoj obzvláště pestrá škála různých celních předpisů.³⁷ I po zavedení hraničních cel vůči Bavorsku a Württembersku v roce 1808 („Grenzzolledikt“ z 5. září 1808)³⁸ přežívaly v jednotlivých částech země vnitřní platby, vázané na pohyb zboží (tzv. Passierzölle). V roce 1812 doplnil edikt o hraničních clech zemský celní řád („Landeszollordnung“ z 2. února 1812)³⁹, který rozšířil hraniční celní systém na celé bádenské státní hranice a odstranil vnitřní „cla“. V následujících letech se už změnila, pomineme-li nové celní sazebníky, pouze některá ustanovení trestních předpisů.

d) Prusko

V Prusku přetrvával systém vnitřních cel a mýt až do roku 1818. Od počátku 19. století však doznal alespoň dílčích změn.⁴⁰ Již v roce 1805 pruské orgány odbouraly většinu dovozních a vývozních cel mezi jednotlivými pruskými provinciemi, posílily hraniční celní úřady a revidovaly celní sazebník. Serie předpisů, jimiž se pokusil na začátku druhé dekády reformovat státní příjmy Karl A. Hardenberg (1750–1822), však nepřinesla (s výjimkou zavedení svobody živnostenského podnikání) trvalejší výsledky. Velice rychle byla z obav před omezením tranzitního obchodu odbourána nová dávka, tzv. Kriegsimpost⁴¹, v níž však můžeme vidět zárodek přechodu k jednotnému hraničnímu systému. Zjednodušení celního systému ve „starých“ pro-

³⁴BayRBl 1828, s. 49

³⁵BayRBl 1828, s. 577

³⁶BayRBl 1828, Beilage 1–60

³⁷Jak uvádí Walter Eulitz, v Bádensku se uplatňovala „eine kaum übersehbare Zahl den verschiedenartigsten Zollordnungen und Zolltarife aus den von ihren früheren weltlichen und geistlichen Herren dem neuen Staatsgebilde abgetretenen Gebieten“; Eulitz, W.: Der Zollgrenzdienst ..., s. 50

³⁸BdRBl 1828, s. 223; Bavorsko jím reagovalo na výrazně zvýšená průvozní cla ve Württembersku a na problémy, které byly spojeny s obzvláštní členitostí bádensko-württemberské hranice.

³⁹BdRBl 1812, Beilage I

⁴⁰Srov. k tomu Hoffmann, A.: Deutsches ..., s. 166–167

⁴¹Tzv. Kriegsimpost byla zavedena po zrušení kontinentální blokády v březnu 1813 (PGS 1813,

vinciích napravo od Labe mělo přinést nařízení o zrušení některých vnitřních cel ze 14. června 1816.⁴² V praxi však zůstalo z velké části nenaplněno, protože prudce rostoucí státní výdaje nutily daňové orgány vybírat i zrušené dávky.

Hraniční celní systém zavedl až zákon o cly a spotřební dani ze zahraničního zboží a o obchodním styku mezi provinciemi státu (Gesetz über den Zoll und die Verbrauchsteuer von ausländischer Waren und über den Verkehr zwischen den Provinzen des Staats, dále jen celní zákon z roku 1818)⁴³, který císař Friedrich Vilém a jeho ministři Hardenberg a Altenstein podepsali v Berlíně 26. května 1818. Doplnily jej dva samostatné celní sazebníky (tarify) pro východní a západní pruské provincie a celní řád (Zoll- und Verbrauchs- Steuer- Ordnung vom 26. Mai 1818)⁴⁴, který měl podle § 11 celního zákona stanovit „die Maßregeln zur Sicherung der Einnahme und zum Schutze des inländischen Gewerbfließes durch Aufsicht an der Grenze und die dabei stattfindenden Kontrollen und Formen, auch die Folge der Übertretung dieser Vorschriften“. Upravoval tedy velmi důležité otázky celního práva, zejm. organizaci pruské celní správy, provádění celní kontroly, trestněsprávní postihy za porušení celních předpisů.

Nové celní předpisy jejich tvůrci původně zamýšleli jako dílčí součást celkové reorganizace celního a daňového systému, kterou připravovala po předchozích neúspěších Bülowova administrativa od roku 1816.⁴⁵ Koncepci reformy zhatil neúspěch v daňové komisi státní rady (Steuerkommission des Staatsrates), která akceptovala pouze opatření z celní oblasti.

Vytvořením prvního jednotného hraničního celního systému v pruských dějinách položil celní zákon základ nové obchodní politiky. Přesunutím celní linie na hranice země a odbouráním všech vnitřních cel odstranil vnitřní překážky svobodného obchodu mezi dosud izolovanými pruskými provinciemi. Přiměřeným zpoplatněním zahraničního obchodu a zboží, které bylo určeno ke spotřebě uvnitř země, chránil domácí výrobu a zároveň spolu s finančnímu cly zajišťoval dostatečně vysoké příjmy státní pokladny. Podstatné bylo, že zaváděl svobodu obchodu i vůči zahraničí, a to v tom smyslu, že odstraňoval jakékoliv zákazy dovozu a vývozu zboží ze země. Výjimky musely být podloženy zvláštními, především policejními důvody a byly časově omezené.

s. 39). Původně se dotýkala jen zámořského zboží, podle ediktu z března 1814 (PGS 1814, s. 20), doplněného novým sazebníkem, mělo toto omezení odpadnout. Už v květnu 1814 však pruský kabinet rozhodl odvolat nejen Kriegsimpost, ale dokonce vrátit se k daňovému systému, jak se uplatňoval v roce 1807 (PGS 1814, s. 45). Cesty ekonomických reforem byly a jsou klikaté. Věřici by řekl s Claudelem: Bůh píše přímo křivými čarami.

⁴²PGS 1816, s. 193

⁴³PGS 1818, č. 9, s. 65 an.

⁴⁴PGS 1818, s. 105

⁴⁵K projednání návrhu reorganizace srovnej zejm. Ohnischí, T.: Zolltarifpolitik Preußens bis zur Gründung des Deutschen Zollverein. Göttingen, 1973, s. 16 an.

6.

Rozšiřování pruského celního území

Celní předpisy z roku 1818 sehrály v moderní historii německého celního práva díky rostoucímu politickému vlivu Pruska klíčovou úlohu. Mezi nimi a pozdějším vytvořením německého celního spolku existuje zcela zřejmá spojitost. Většina jejich hodnocení poukazuje především na skutečnost, že pruská politika při zavádění zákona nutila území včleněná do pruského teritoria (enklávy) a jeho bezprostřední sousedy k napojení a u ostatních německých států podnítila snahy spojit se do obdobného uceleného celního a obchodního systému, který by vytvořil protiváhu velkým německým ekonomickým komplexům, jaké představovaly Rakousko a Prusko.

V následujících řádcích se budeme věnovat právě těmto procesům, neměli bychom však zapomenout, že neméně významná byla i druhá rovina propojující pruské celní předpisy a německý celní spolek – faktická recepce pruského celního zákonodárství v členských státech spolku.

a) Prusko a enklávy

Prusko nastoupilo vůči enklávám, jejichž existence neúměrně prodlužovala délku celní hranice a podněcovala podloudný obchod, zcela jednoznačný kurs a usilovalo všemi dostupnými a alespoň trochu přípustnými prostředky, i za cenu politických konfliktů nebo naopak dalekosáhlých ekonomických ústupků (obojí si mohlo ze své velmocenské pozice dovolit), o jejich napojení na svůj celní systém.⁴⁶ Nástrojem pruského tlaku byla nejen celně technická opatření – stanovení vysokého průvozního cla a vybírání spotřebních dávek – a důsledné policejní střežení hranic, ale také zdůrazňování zřejmých ekonomických výhod, plynoucích z napojení na velké obchodní území a z odlehčení státní administrativě, a další slibovaná jednostranná zvýhodnění. Jak se ukázalo, bylo přesto velice obtížné zlomit hrdost dotčených zeměpánů a jejich lpění na dávné, byť de iure teprve nedávno plně potvrzené suverenitě. Prusko muselo vynaložit nemalé úsilí, aby je přimělo k tomuto ekonomicky výhodnému, ale pro státní suverenitu v delší perspektivě velmi riskantnímu, proto zpočátku nepřijatelnému kroku. Trvalo mu léta, než je mohlo začlenit do svého celního území.⁴⁷

⁴⁶Srov. k tomu zejm. Kiesewetter, H.: Preußens Strategien gegenüber Vorläufern des Deutschen Zollvereins. In: Die Auswirkungen ..., s. 140 an.; Huber, R.E.: Deutsche ..., I.Bd., s. 799 an.

⁴⁷Prusko podepsalo řadu smluv o přičlenění k pruskému celnímu území (Schwarzburg-Rudolstadt, viz PGS 1822, s. 225, Sachsen-Weimar, viz PGS 1823, s. 169, Lippe-Delpold PGS 1826, s. 101 a Mecklenburg-Schwerin, PGS 1827, s. 1;). Prubířským kamenem jeho politiky vůči

b) Celní a obchodní spolky

Také ostatní členové Německého spolku nebyli pruskému způsobu řešení celní ochrany příliš nakloněni a dožadovali se naplnění čl. 19 Bundesakty, vykládaného jako závazek k dojednání jednotné celní politiky států Německého spolku. Pouze Rakousko mělo z pozice silného konsolidovaného státu pro pruskou politiku vpodstatě pochopení. Metternich v roce 1820 obhajoval ve svém vystoupení na vídeňské konferenci právo velkých států určovat svou celní politiku bez jakéhokoliv zasahování zvenčí a myšlenku jednotného celního zákonodárství označil za nereálnou.⁴⁸ Potvrdil tak neochotu cokoliv měnit na izolacionistické politice habsburské monarchie a blahovolný nezájem o problémy ostatních německých států.

Když zbylé německé státy poznaly, že Prusko není ochotno diskutovat o změně svých celních předpisů, jak se mu to v roce 1820 ve Vídni snažily vnutit s poukazem na čl. 19 Bundesakty, hledaly východisko ve společném postupu. Po jednáních, k nimž dalo podnět Württembersko, v květnu roku 1820 uzavřely Bádensko, Bavorsko, durynské státy, Hessensko – Darmstadt, Nassavsko, reusské státy a Württembersko předběžnou celní smlouvu. Zdálo se, že se rodí nové, silné „třetí Německo“, které bude vyvíjet samostatnou politiku a konkurovat Prusku i Rakousku. Po nadějném začátku však následovala pro přívržence sblížení jiho- a středoněmeckých států jen zklamání, neboť vyvstaly neprekonatelné rozpory. Bádensko se jednoznačně stavělo za liberalizaci zahraničního obchodu, naopak Bavorsko s Württemberskem požadovaly důslednou celní ochranu. Společné celněpolitické zájmy přivedly oba státy v roce 1828 až k vytvoření jihoněmeckého nebo též bavorsko – württemberského celního spolku.⁴⁹ První celní spolek německých států byl otevřený a po uplynutí tří let jej bylo možné vypovědět v jednoleté výpovědní lhůtě. Hlavním motivem jeho vytvoření bylo úsilí bránit se rostoucímu pruskému ekonomickému vlivu.

Až do roku 1828 rozšiřovalo Prusko své celní území v rámci mlčky vymezené sféry vlivu na sever od Mohanu a v souvislosti s potížemi, které vyvolávala existence enkláv. Pak se rozhodlo využít nabídky velkovévodství Hessensko – Darmstadt, napojit je na svůj celní systém, a tak překročit dosud respektovanou hranici.

Prusko – hessenský spolek se ustavil na základě smlouvy ze 14. února 1828.⁵⁰ Hessensko – Darmstadt přijalo pruský celní zákon z roku 1818, avšak smlouva mu přiznávala právo veta proti jakýmkoliv jeho budoucím změnám. Zavázalo se také

enklávám bylo úsilí o začlenění anhaltských vévodství, završené v roce 1928 (PGS 1828, s. 99). V letech 1829–1831 Prusko mediatizovalo hessensko–homburskou exklávu Meisenheim (PGS 1830, s. 49), oldenburskou Birkenfeld (PGS 1830, s. 121) a knížectví Wadeck (PGS 1831, s. 159), v roce 1841 s účinností od 1. ledna 1842 připojilo ještě Lippe–Detmold (PGS 1841, s. 337).

⁴⁸Srov. Huber, R.E.: Deutsche ..., Bd.I., s. 804

⁴⁹BayRBI 1828, s. 49, text též in Vorgeschichte ..., Bd.II., s. 19, příp. Dokumente zur Geschichte der Staat ..., s. 319.

⁵⁰PGS 1828, s. 50

uzpůsobit svou celní správu pruské. Jinak zůstala celní exekutiva v rukou jednotlivých členů, druhá strana ji však mohla kontrolovat. Příjmy z cel plynuly na společný účet a dělily se podle poměru počtu obyvatelstva. Smlouvu doplňoval tajný dodatek⁵¹, který vytvářel předpoklady pro přistoupení Kurhessenska a Nassavska.⁵²

Rozhodnutím spojit se s Hessenskem–Darmstadtem do celního spolku Prusko dobylo za značných finančních ztrát „die erste handelspolitische Bastion“⁵³ v jižním Německu. Zároveň však podnítilo konflikt s Rakouskem, které nemohlo nevidět, že tato smlouva výrazně rozšiřuje vliv Pruska v Německu. Pozdější historiografie zcela oprávněně vyzvedává vytvoření prusko–hessenského celního spolku jako rozhodující krok na cestě k vytvoření Německého celního spolku. Například Hubert Kiesewetter je označil jako „ein filigranes Meisterwerk preußischer Diplomatie“⁵⁴ a dále napsal: „Preußen hatte mit diesem Vertrag den ersten Schritt zu einem größeren deutschen Zollverband eingeleitet, der Rubikon war überschritten“⁵⁵.

Vytvoření prusko–hessenského celního spolku ovšem nepřineslo očekávaný efekt okamžitě. Státy, které se cítily ohroženy závody obou nových německých německých celků o rozšíření svého vlivu, zároveň se však obávající i sevřením oběma spolky, tj. především Sasko, Kurhessensko a Nassavska, reagovaly hledáním společné obrany a už v květnu 1828 naznačily vůli po celním sjednocení. Po dlouhých a obtížných jednáních na konferenci v Kasselu (1828–1829) vytvořilo 18 států a státeků 24. září 1829 středoněmecký obchodní spolek.⁵⁶ Hlavní motiv jeho vzniku demonstruje ustanovení, podle něž žádný z jeho členů nesmí vstoupit do celního spolku s nečlenským státem. Již citovaný H. Kiesewetter v souvislosti s ním použil výstižné označení „preußenfeindliche Neutralität“⁵⁷. Jeho existence skutečně zkomplikovala pruskou pozici, protože jen zvětšila obtíže, které Prusko muselo překonávat při styku svých východních a západních provincií.

A vizované vytvoření nového spolku ovšem vyvolalo neočekávaný nepříjemný důsledek především pro jeho členy samotné. Vedlo totiž k poněkud překvapivému sblížení Pruska a Bavorska, resp. obou stávajících celních spolků. Oba totiž vnímaly aktivity středoněmeckých států jako atak na své zájmy. Svou úlohu tu ovšem zase sehrály i faktory ekonomické. Bavorsko–württemberský spolek nepřinášel očekávaný ekonomický efekt. Spojení obou celních spolků se naopak v delší perspektivě a s ohledem na možnost dohody s ostatními jiho- a středoněmeckými státy jevílo ekonomicky jako velmi zajímavé. Ještě na podzim roku 1828 navázaly oba celní spolky první kontakty a v květnu 1829 uzavřely jednotlivé členské státy obou spolků obchodní smlouvu.⁵⁸

⁵¹Vorgeschichte ..., Bd.II., s. 207

⁵²Wilhelm, W.: Maut und Zoll ..., s. 42

⁵³Huber, R.E.: Deutsche ..., Bd.I., s. 815

⁵⁴Kiesewetter, H.: Preußens Strategien, ..., s. 161

⁵⁵tamtéž, s. 162

⁵⁶Text smlouvy in Vorgeschichte ..., Bd.II., s. 499

⁵⁷Kiesewetter, H.: Preußens Strategien ..., s. 162

⁵⁸PGS 1829, s. 53

Smlouva nabyla účinnost k 1. lednu 1830 a měla platit dvanáct let. Ve vzájemném styku smluvních států zaváděla volnost obchodu (s výjimkou státního monopolu na sůl a hrací karty), osvobozovala od cla všechny vlastní výrobky, čímž vytvořila hospodářský prostor, v němž se už zřetelně rýsoval budoucí celoněmecký celní spolek, a snižovala tranzitní cla. Náležitěmu uplatnění smlouvy ovšem bránila právě existence středoněmeckého celního spolku, přes jehož území procházely obchodní spojnice Bavorska a Pruska. Iničiátoři spojení středoněmeckých států si právě od této skutečnosti slibovali, že zhatí kooperaci obou spolků. Prusko však dokázalo najít nejslabší článek v protivníkově táboře – územně roztržštěné durynské státy bez fungujících cest – a využít je k rozštěpení středoněmeckého spolku.⁵⁹ Brzy na to získalo i nové kurhessenské vedení, které nastoupilo po revoluci v roce 1830 a bez ohledu na závazek, plynoucí mu z členství ve středoněmeckém obchodním spolku, navázalo jednání s Pruskem a v srpnu 1831 s ním a s jeho partnerem z celního spolku uzavřelo smlouvu o napojení na prusko-hessenské celní území.⁶⁰ Smlouva stanovila tradiční podmínky: přijetí pruského celního zákonodárství, právo veta proti jeho případným budoucím změnám, přizpůsobení celní správy, dělení příjmů podle počtu obyvatel. Pro Prusko byla smlouva atraktivní především tím, že se mu konečně podařilo spojit přímým obchodním stykem území svých západních a východních provincií.

Odstoupení Kurhessenska zasazovalo středoněmeckému obchodnímu spolku, který rozdělilo na dvě části, smrtící úder. Jeho ostatní členové si stěžovali u spolkového shromáždění, to však opět prokázalo faktickou neschopnost vzepřít se nejsilnějším státům.

7.

Celní sjednocení německých států

Klíčem, otevírajícím poslední dveře k německé obchodní a celní jednotě, byla jednání diplomacie Pruska, Bavorska, Württemberska a Saska.⁶¹ Na jihu Německa se proti celnímu sjednocení s Pruskem sice vehementně stavěli stále vlivní zemští patrioti a odpůrci pruské celní politiky. Ozývaly se apely na zemské vlastenectví („Maut, Maut, preußische Maut erhalten wir! Unglückliches Vaterland!“⁶² i varování (v chystaném celním spolku „wird rechtliche, sittlich gute Menschen in eine Rote von Zöllnern, Schmugglern, Spionen und Gaunern verwandeln“⁶³). Přes všechny výhrady však byla v roce 1832 ochota jihoněmeckých reprezentací dohodnout se zcela zřejmá a bilaterální jednání vážla jen na některých obsahových otázkách. V prosinci 1832

⁵⁹Srov. Vorgeschichte ..., Bd.III., s. 60, 63; PGS 1829, s. 105, 111

⁶⁰Vertrag zwischen Preußen und Hessen-Darmstadt einerseits, Kurhessen andererseits vom 25. August 1831; PGS 1831, s. 227

⁶¹Na pruské straně už jednání dokončoval nový ministr financí Karl G. Maassen (1769–1834), jemuž je mimo jiné přičítán také rozhodující podíl na pruských celních předpisech z roku 1818.

⁶²Treitschke, H.: Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert. Bd.IV., Leipzig 1928, s. 351

⁶³tamtéž

se sešly všechny zainteresované strany na celní konferenci a v jarních měsících roku 1833 se zrodil nový útvar, pro nějž se brzy vžilo označení německý celní spolek (deutscher Zollverein).

Základní smlouvu o vytvoření německého celního spolku uzavřely státy sdružené v obou dřívějších celních spolcích 22. března 1833.⁶⁴ Brzy ji doplnily smlouvy se Saskem⁶⁵ a s durynskými státy⁶⁶, které spolu s exklávami Pruska a Kurhessenska v Durynsku bezprostředně předtím vytvořily dílčí celní a obchodní spolek (Thüringer Zoll- und Handelsverein) a do „velkého“ spolku vstoupily společně⁶⁷. Pokusy Rakouska zmařit ratifikaci smluv o vytvoření německého celního spolku a o přistoupení k němu už byly marné.

Po 1. lednu 1834, kdy smlouvy nabyly účinnosti, se připojily další státy. Nejdříve přibyl Bádensko⁶⁸, které dlouho spoléhalo na výhody své geografické polohy a u nějž ještě přežíval resentiment vůči Bavorsku, a pak Nassavsko⁶⁹, kde naopak odpor proti pruské celní politice otupily personální změny. Dalšímu potenciálnímu zájemci – Frankfurtu – bránil ve vstupu do formujícího se celního spolku až do roku 1836 zákaz obsažený v jeho smlouvě o obchodu a lodní dopravě s Anglií z roku 1832. Po jeho odpadnutí se i on stal dalším členem spolku.⁷⁰ Ve čtyřicátých letech se jednotné německé celní území ještě rozšířilo o hrabství Braunschweig, velkovévodství⁷¹ Luxemburg⁷² kurhessenské hrabství Schaumburg⁷³ a o dílčí mediatizovaná území (knížectví Pyrmont, Lippe ad.). Z členů Německého spolku tak mimo

⁶⁴Zollvereinigungsvertrag zwischen Preußen, Kurhessen und Hessen–Darmstadt einerseits, Bayern und Württemberg andererseits vom 22. März 1833; PGS 1833, s. 145

⁶⁵Zollvertrag zwischen Preußen, Bayern, Württemberg, Kurhessen, Hessen–Darmstadt einerseits, Sachsen andererseits vom 30. März 1833; PGS 1833, s. 210

⁶⁶Zollvertrag zwischen Preußen, Bayern, Sachsen, Württemberg, Kurhessen, Hessen–Darmstadt einerseits, den im Thüringer Zoll- und Handelsverein andererseits vom 11. Mai 1833; PGS 1833, s. 240

⁶⁷Zollvertrag zwischen Preußen, Kurhessen, Sachsen–Weimar–Eisenach, Sachsen–Meinigen, Sachsen–Altenburg, Sachsen–Koburg–Gotha, Schwarzburg–Sonderhausen, Schwarzburg–Rudolstadt, Reuß–Schleiz, Reuß–Kreiz und Reuß–Lobenstein–Ebersdorf vom 10. Mai 1833; PGS 1833, s. 232. Durynský celní a obchodní spolek pojil své členy pevnějšími vazbami než německý celní spolek.

⁶⁸Zollvertrag zwischen Preußen, Bayern, Sachsen, Württemberg, Kurhessen, Hessen–Darmstadt und dem Thüringischen Zoll- und Handelsverein einerseits, Baden andererseits vom 12. Mai 1835; PGS 1835, s. 145

⁶⁹Zollvertrag zwischen Preußen, Bayern, Sachsen, Württemberg, Baden, Kurhessen, Hessen–Darmstadt und dem Thüringischen Zoll- und Handelsverein einerseits, Nassau andererseits vom 10. Dezember 1835; PGS 1836, s. 126

⁷⁰Zollvertrag zwischen den Zollstaaten und der Freien Stadt Frankfurt vom 2. Januar 1836; PGS 1836, s. 141

⁷¹Vertrag der Zollvereinstaaten mit Braunschweig vom 18. Oktober 1841; PGS 1841, s. 353

⁷²Vertrag des Königs der Niederlande einerseits und Preußens für sich und in Vertretung der übrigen Vereinmitglieder andererseits vom 8. Februar 1842; PGS 1842, s. 92. Lucemburská vazba na německé celní území přetrvávala ve formě celní unie zrušení německého celního spolku a skončila až v roce 1919; srov. Huber, R.E.: *Deutsche ...*, II.Bd., s. 291

⁷³Vertrag zwischen Preußen a Kurhessen vom 13. November 1841; PGS 1841, s. 386

celní spolek zůstaly prakticky jen Rakousko a pobřežní státy severozápadního Německa v čele s Hannoverskem, které po rozpadu středoněmeckého obchodního spolku a po ztroskotání pokusu Hannoverska uvést v život čl. 19 Bundesakty konstituovaly tzv. *Steuerverein*⁷⁴, orientující se na obchod s Anglií. Díky normalizaci vztahů Hannoverska a Pruska navázal nový spolek brzy velmi korektní vztahy s „velkým“ spolkem, jejichž výrazem bylo uzavření celního kartelu v roce 1837⁷⁵ a na začátku padesátých let vstup členských států *Steuerverein*u do německého celního spolku⁷⁶.

Základní smlouvy o celním spolku byly sjednány s účinností do 1. ledna 1842 a s možností dalšího prodlužování vždy na dobu 12 let. Reminiscencí na bouřlivé diskuse o aplikaci čl. 19 Bundesakty bylo jejich ustanovení, že spolek zanikne okamžikem, kdy německé státy toto ustanovení naplní, resp. tím, že se shodnou na zásadách společné obchodní a celní politiky.

Jednotlivé státy neměly v novém celním spolku stejné postavení. Jen tzv. přímí a bezprostřední členové, tj. signatáři smluv o celním spolku, získali přímé zastoupení ve společných orgánech, tedy měli především právo a povinnost zúčastňovat se jednání generálních celních konferencí. Měli také přímý nárok na podíl na příjmech z cel, zachovali si vlastní celní správu ve všech instancích a mohli kontrolovat výkon celní správy svých partnerů ve spolku. Ze základních smluv pro ně plynuly především povinnosti přijmout zásadě shodné předpisy o dovozních, vývozních a průvozních clech a o celním řízení, opřít postih celních deliktů pokud možno o stejné základní principy a uzpůsobit organizaci celní správy. Další začleněné státy nevystupovaly samostatně, neměly vlastní zastoupení v orgánech spolku a jejich celní orgány byly podřízeny ve vyšších instancích orgánům některého z přímých členů spolku (mediatizované státy). Do spolku se včleňovaly na základě smlouvy uzavřené buď s jedním nebo se všemi členskými státy.

Smluvní akty z roku 1833 a z let následujících si byly po formální stránce velmi podobné. Sestávaly z vlastní smlouvy, ze separátních článků a závěrečného protokolu, přičemž jako obecně závazné právní akty nejvyšší právní síly byly publikovány jen vlastní smlouvy. Tvůrcům lze přitom jako nedůslednost vytknout, že četná velmi závažná ustanovení, která měla mít sílu zákona, obsahovaly i zbylé dvě části. Porovnáme-li původní smlouvy s obnovenými smluvními akty o celním spolku z let 1865 a 1867, zjistíme, že v nových verzích už poučení autoři tuto chybu nezopakovali a důsledně dbali, aby se ve smlouvě ocitla veškerá zásadní ustanovení o organizaci celního spolku a vše ostatní, co by mělo mít sílu zákona, zatímco méně významná, čistě administrativní nebo přechodná ustanovení zahrnuli do závěrečného protokolu.

⁷⁴Tvořily jej dále Oldenbursko, knížectví Schaumburg-Lippe a do roku 1841 Brunšvicko. Smlouvy mezi sebou uzavřely v letech 1834 – 1836; srov. Huber, R.E.: *Deutsche ...*, II.Bd., s. 290.

⁷⁵*Vertrag zwischen den Zollvereins-Staaten und den Steuerverein-Staaten vom 1. November 1837*; PGS 1837, s. 173)

⁷⁶Texty smluv in *Verträge und Verhandlungen aus dem Zeitraume von 1833 über die Bildung und Ausführung des deutschen Zoll- und Handels-Verein*. Berlin, 1845, Bd.III., s. 408 an., srov. též Henderson, W.O.: *Cobden-Vertrag und handelspolitischer Liberalismus*. In: *Die Auswirkungen ...*, s. 221; Huber, R.E.: *Deutsche ...*, III., s. 147

Obnovování smluv o celním spolku považují někteří němečtí autoři za důležité periodizační mezníky v historii německého celního spolku.⁷⁷ Prodloužení v letech 1841⁷⁸, 1853⁷⁹ a 1865⁸⁰ však nijak podstatně nezměnila jeho povahu ani uspořádání. K druhému prodloužení v roce 1853 ovšem došlo po velmi bouřlivých jednáních, prolínajících se se spory o poměr německého celního spolku k Rakousku. Také další prodlužování smlouvy v první polovině šedesátých let proběhlo komplikovaně a poznamenaly je dále se zostřující vztahy Pruska a Rakouska, zrcadlící se i v poměrech uvnitř celního spolku, a snahy prosadit vnitřní reorganizaci spolku, která by usnadnila rozhodování o zásadách celní politiky a o celnětechnických záležitostech (a zároveň Prusku umožnila snáze využívat jeho faktické ekonomické převahy). Následující, tj. třetí, a čtvrtá perioda německého celního spolku byly velmi krátké. Třetí skončila s prusko-rakouským vojenským konfliktem, v němž se na rakouské straně výrazně angažovaly i některé jihoněmecké státy. Čtvrtá zahrnovala léta 1867–1870 a podoba spolku se v ní výrazně změnila. Prusko-rakouská válka a praktické přerušování činnosti celního spolku, jakož i státoprávní změny v Německu, vyvolaly nová jednání o celních a obchodních záležitostech, jejichž výsledkem bylo zásadní přebudování vnitřního uspořádání celního spolku v roce 1867.⁸¹ S vytvořením německého císařství na začátku roku 1871 se v něm celní spolek rozplynul.

8.

Význam vytvoření německého celního spolku

Německý celní spolek vznikl jako spolek německých států (Staatenbund nikoliv Bundesstaat). Ani přebudování v roce 1867, i když výrazně upevnilo jeho organizaci a posílilo pravomoci spolkových orgánů, tuto skutečnost nezměnilo. Vedle sterilního Německého spolku představoval aktivní element, který výrazně přispěl k formování jednotného německého trhu, k rozvoji industrializace a konec konců i k posilování německého národního povědomí. Velký hospodářský prostor, který se smlouvami o celním spolku zformoval, se stal jedním z důležitých předpokladů prvního německého politického sjednocení.

Naše hodnocení významu vytvoření německého celního spolku, formulované v předchozím odstavci, však není přijímáno jednoznačně. O úloze spolku v ekonomickém rozvoji německých států a v procesu sjednocení se vedou vášnivé diskuse už drahně

⁷⁷Srov. např. Aufsets, O., Wiesinger, C.: Die Zölle und Steuern sowie die vertragsmäßigen Handelsbeziehungen des Deutschen Reiches. München – Leipzig, 1900, s. 12 an.; Hoffmann, A.: Deutsches ..., s. 271 an.

⁷⁸Vertrag vom 8. Mai 1841, die Fortdauer des Zoll- und Handelsvereins betr.; Verträge und Verhandlungen ..., Bd. III., s. 1

⁷⁹Vertrag vom 4. April 1853, die Fortdauer des Zoll- und Handelsvereins betr.; Verträge und Verhandlungen ..., Bd. IV., s. 1

⁸⁰Vertrag vom 16. Mai 1865, die Fortdauer des Zoll- und Handelsvereins betr.; Verträge und Verhandlungen ..., Bd. V., s. 3

⁸¹Vertrag vom 8. Juli 1867, die Fortdauer des Zoll- und Handelsvereins betr.; BGBl 1867., s. 81

let. Význam vytvoření jednotného celního území zahrnujícího teritoria většiny německých států, avšak nikoliv Rakouska, pro budoucí podobu německého politického sjednocení je natolik zřejmý, že jej připomíná naprostá většina autorů. Ne všichni se však shodují v akcentu, který na tuto skutečnost kladou, v hodnocení dalších ekonomických a politických dopadů tohoto kroku a v posouzení kvality vazby k budoucímu jednotnému státu.

Zajímavá jsou vyjádření současníků přímo angažovaných v politickém a ekonomickém dění. Státník F.Ch. Motz, který spojil svou závratnou, avšak smrtí předčasně ukončenou kariéru v pruských službách právě s rozšiřováním celního území, už v roce 1829 viděl ve sjednocování v celní a obchodní oblasti možnou alternativu pro případ rozpuštění Německého spolku.⁸² Francouzský vyslanec u Bundestagu označil v roce 1833 rozšíření pruského celního systému za „une petite révolution sans crise“⁸³. F. List jej (podobně jako celní předpisy z roku 1818) chápal jako obranu německého hospodářství před anglickou konkurencí.⁸⁴ Velkoněmecký postoj prezentoval v padesátých letech C. Kaltenborn. „Die Entstehung des Zollvereins war: ... eine tiefgehende Anomalie in dem deutschen Bundesleben“⁸⁵. Předpokládal spojení všech německých zemí včetně Rakouska a konstatoval, že Prusko využívá celní spolek pro prosazení vlastní představy politické jednoty Německa. Kniže K. Metternich sděloval císaři Františku I., že s německým celním spolkem vznikne vedlejší spolek, který bude Německému spolku a Rakousku „eine höchst nachteilige, unheildrohende Erscheinung“⁸⁶. Na margo kancléřova názoru je však třeba podotknout, že pruská politika až do padesátých let přísně dbala na dodržování formální rovnoprávnosti v celním spolku, nezneužívala své faktické převahy a snažila se nevytvořit ani stín podezření, že chce spolek přeměnit ve svůj mocenský nástroj. Pruský ministr J. Eichhorn (1779–1856) se také bránil tomu, aby byla Prusku připisována rozhodující úloha na vytvoření celního spolku, a tvrdil, „daß nicht Preußen, sondern der überstimmende Wille der Souveräne den Zollverein gegründet habe“⁸⁷.

Starší historické práce (H. Treitschke, G. Schmoller) zdůrazňují úlohu Pruska (Treitschke především politickou, Schmoller ekonomickou) a vyznívají většinou jako apologie jeho počínání. Treitschke už při zakládání německého celního spolku slyšel zdáti znít salvy od Hradce Králové,⁸⁸ tedy naznačoval bezprostřední příčinnou souvislost mezi těmito událostmi. „In Berlin, nicht mehr in Frankfurt und Wien,

⁸²Hahn, W.-H.: Hegemonie und Integration. Voraussetzungen und Folgen der preußischen Führungsrolle im Deutschen Zollverein. In: Wirtschaftliche und politische Integration in Europa im 19. und 20. Jahrhundert. Sest. H. Berding, Göttingen, 1984, s. 53

⁸³Vorgeschichte ..., s. 715

⁸⁴Příznačný je v tomto směru ton jeho augsburgského časopisu F. Lista „Zollvereinblatt“.

⁸⁵Kaltenborn, C.: Geschichte der Deutschen Bundesverhältnisse und Einheitsbestrebungen von 1806 bis 1856 unter Berücksichtigung der Entwicklung der Landesverfassungen. I. sv., Berlin, 1857, s. 511

⁸⁶Hahn, W.-H.: Hegemonie ..., s. 55

⁸⁷Aufsets, O., Wiesinger, C.: Die Zölle ..., s. 11

⁸⁸Treitschke, H.: Deutsche ..., IV., str. 379

wurden die großen Geschäfte der Nation erledigt⁸⁹; psal na jiném místě. On a jeho pozdější následovníci glorifikovali úlohu Pruska a do pevného řetězce spojovali vytvoření jednotného německého celního území, prudkou industrializaci Německa a jeho sjednocení. „Nicht im Rechtsinn, aber nach den Wurzeln realer Verflechtungen läßt sich die spätere Reichsgründung auf den Zollverein von 1833 zurückführen“, napsal například Adolf Zycha.⁹⁰ A Hermann Oncken konstatoval, že „dieser Weg zur Wirtschaftseinheit die Vorstufe, sogar die entscheidende Vorstufe zur Begründung der politischen Einheit geworden ist“⁹¹.

Vznik celního spolku, který označoval za „ein Produkt bitterer Notwendigkeit“⁹², považoval za počáteční krok v nastolení pruské převahy v Německu také Franz Mehring: „Es war ebenfals unerbittliche Finanznot, die die mittleren und kleineren Staaten zum Zollanschluß an Preußen zwang, so sehr sich auch der souveräne Dünkel der Winkelyrannen dagegen sträubte, in der ganz richtigen Ahnung, daß damit der Anfang der preußischen Vorherrschaft gegeben sein“⁹³. Otto Aufsetz a Carl Wiesinger zase akcentovali ekonomické aspekty a viděli německý celní spolek jako „das wirtschaftlich bedeutendste Ereignis der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts“⁹⁴. Podobně hodnotil důsledky celního sjednocení německých států Albrecht Hoffmann („für Deutschland beispiellose wirtschaftliche Aufschwung“⁹⁵).

V nejnovějších pracech se v souvislosti s vášnivými diskusemi o potřebě, reálnosti a podobě budoucí evropské ekonomické integrace hledají nové přístupy ke studiu léta traktované problematiky. Především se zvažuje, nakolik byla cesta od ekonomického sblížení k německé jednotě nutná, tedy – s ohledem na současnost – nakolik integrace ekonomická předurčuje integraci politickou. Ve snaze zpochybnit jednoznačnou příčinnou souvislost v této vazbě, zdůrazňovanou ve starších pracech a obhajovanou i některými soudobými autory, například Peter Burg tvrdil, že o determinaci politické jednoty jednotou hospodářskou nelze hovořit. Nepopiratelnou úlohu německého celního spolku v německém sjednocení viděl jen jako jeden faktor z mnoha a vlastně nechtěný vedlejší účinek.⁹⁶ S poněkud jinak položeným důrazem se na situaci díval K. Kröger. Pro něj byl společný celní a obchodní systém podstatným předpokladem „für das Gelingen der Industrialisierung und die Schaffung eines freien innerdeutschen Marktes und darüber hinaus eine Vorstufe der nationalen einigung Deutschland“⁹⁷. Proti nekritickému vyzvedávání pruské role a hodnocení

⁸⁹Treitschke, H.: Deutsche ..., III., s. 664

⁹⁰Zycha, A.: Deutsche Reichsgeschichte der Neuzeit. Marburg-Lahn, 1949, s. 230

⁹¹Vorgeschichte ..., s.XCV

⁹²Mehring, F.: Zur deutschen Geschichte. Berlin 1931, s. 144)

⁹³Mehring, F.: Zur deutschen s. 144

⁹⁴Aufsets, O., Wiesinger, C.: Die Zölle ..., s. 9

⁹⁵Hoffmann, A.: Deutsches ..., s. 273

⁹⁶Burg, P.: Die deutsche Trias in Idee und Wirklichkeit. (Vom alten Reich zum Deutschen Zollverein). Stuttgart, 1989, s. 353

⁹⁷Kröger, K.: Einführung in die jüngere deutsche Verfassungsgeschichte (1806–1933). München, 1988, s. 54

celního spolku jen jako nástroje manipulativní integrace a protirakouského boje se vyslovil Hans-Werner Hahn.⁹⁸ Elizabeth Fehrenbachová došla zase k závěru, že ti, kdo slavili německý celní spolek jako „Wegbereiter' von Industrialisierung und nationaler Einheit“⁹⁹, jen vytvářeli politické a ekonomické legendy, které nové poznatky vyvracejí.

Mnozí autoři hodnotí i motivace jednotlivých států při vstupu do celního spolku. Někteří zdůrazňují především mocenské kalkulace vládnoucích konzervativních elit,¹⁰⁰ jiní upozorňují, že je třeba vidět a hodnotit všechny ekonomické, fiskální, politické a jiné aspekty, které v různé míře spolupůsobily na konečném rozhodnutí jednotlivých států spojit se s ostatními do celního spolku.¹⁰¹

V české a slovenské literatuře je německý celní spolek vzpomínán vesměs jen velmi stručně a s tradičním hodnocením jeho významu pro německý sjednocovací proces. Naposledy František Stellner konstatoval, že „celní spolek z roku 1834 byl již předstupněm politické integrace v maloněmeckém pojetí, tzn. bez rakouské účasti“¹⁰². Rudolf Kučera vidí dvojí kořeny sjednocení Německa – ekonomické a duchovní. „V oblasti ekonomické to začalo vytvořením Německého celního spolku, ...“¹⁰³ Poněkud podrobněji naznačoval přímou souvislost mezi přijetím pruského celního zákona z roku 1818 a německým celním spolkem excelentní český právní historik Karel Kadlec. Historickou úlohu celního spolku hodnotil takto: „Ačkoliv úkoly jeho nepřesahovaly úpravy věcí celních, obchodních a částečně i berních, mělo přece celní sdružení veliký význam pro vývoj myšlenky národní jednoty německé. Přispělo k rozvoji německého průmyslu, obchodu a komunikací a tím k povznesení buržoazie“¹⁰⁴. Učební pomůcky z předmětu obecné dějiny státu a práva vycházely z Engelsova hodnocení a vesměs zdůrazňovaly hospodářský význam německého ekonomického sjednocení a příklon německých států na stranu Pruska.¹⁰⁵ Například starší „Tureckovy“ dějiny státu a práva parafrázují F. Engelse a připomínají vazbu na pruský celní zákon: „Roku 1818 položil pruský obchodní a celní zákon základy severoněmeckého celního spolku (*rozuměj prusko-hessenského; vložil L. V.*). Smlouva,

⁹⁸Srov. například Hahn, W.-H.: *Hegemonie ...*, s. 45–70

⁹⁹Fehrenbach, E.: *Verfassungsstaat und Nationalbildung 1815–1871. Enzyklopädie deutscher Geschichte, Band 22, München, 1992, s. 112*

¹⁰⁰Dumke, R.-H.: *Der Deutsche Zollverein als Modell ökonomischer Integration. In: Wirtschaftliche ...*, s. 98

¹⁰¹Srov. např. Berding, H.: *Die Entstehung des Deutschen Zollvereins als Problem historischer Forschung. In: Vom Staat des Ancien Regime zur Modernen Parteienstaat. Festschrift für Theodor Schieder. Sest. H. Berding, München-Wien, 1978, s. 225–239; Hahn, W.-H.: Hegemonie ...*, s. 45–70

¹⁰²Skřivan, A., Drška, V., Stellner, F.: *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1648–1914. Praha, 1994, s. 167*

¹⁰³Kučera, R.: *Kapitoly z dějin střední Evropy. Praha, 1992, s. 18*

¹⁰⁴Kadlec, K.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě. Praha, 1928, s. 387–388*

¹⁰⁵Srov. např. *Dějiny státu a práva za feudalismu a za kapitalismu. Praha, 1968; Kincl, J.: Všeobecné dějiny státu a práva. Praha, 1983; Obecné dějiny státu a práva. Kapitalismus. Brno, 1974; Čarvaga, V.: Všeobecné dějiny státu a práva. I., II., Bratislava, 1981*

uzavřená o několik let později mezi severoněmeckým a jihoněmeckým celním spolkem, znamenala velký úspěch Pruska, neboť byla vítězstvím nad rakouským vlivem a přilákala na stranu Pruska buržoazii drobných a středních německých států¹⁰⁶.

V německé tvorbě, zejm. v nacionální euforii po sjednocení Německa, se také vášnivě diskutovala otázka zásluh o vytvoření německého celního spolku, všeobecně považovaného za významný faktor v německém sjednocovacím procesu. Zapomenuta byla skromná vyjádření pruských státníků a například Heinrich Treitschke v článku „Nebenius und der deutsche Zollverein“ publikovaném jako dodatek ke třetímu dílu jeho velké syntézy o německé historii 19. století¹⁰⁷ velmi zaníceně vysvětloval, že zásluhy bádenského ministerského předsedy a ministra vnitra K.F. Nebenia, který rozvinul myšlenku celoněmecké celní unie, jsou jen domnělé a že o vznik spolku se daleko více zasloužili pruští vysocí státní úředníci Karl Stein (1757–1831), Friedrich Ch. Motz a Karl G. Maassen. Tyto diskuse není třeba příliš komentovat. Za připomenutí však stojí, máme-li hovořit o osobních zásluhách, již též vzpomenuť obratné působení ministra financí Motze, který po nástupu do funkce dokázal pruskou politiku vůči ostatním německým státům dovedně balancovat na ostré hraně mezi kladením nepřiměřených požadavků, dotýkajících se základních zájmů partnerů, a nápadným zdůrazňováním faktické pruské převahy na straně jedné a nevyužíváním možnosti přiměřeného tlaku, kterou tato převaha nabízela, na straně druhé. Právě on zřejmě za své krátké ministerské dráhy učinil rozhodující kroky k německému celnímu sjednocení. Zároveň je tu třeba znovu obecně vyzvednout úlohu vysokého státního úřednictva ovlivněného liberálními ekonomickými koncepcemi, které dokázalo díky koncentraci moci v rukou panovníka a svému vlivu na něj prosadit mnohá pozitivní opatření.

Aniž bychom však podceňovali osobní přínos jednotlivců, případně pruské byrokracie jako celku, jsou úvahy o nich v podstatě marginální záležitostí. Hlavní „zásluhu“ na vytvoření německého celního spolku měly konec konců především zájem (ať už spontánní nebo z části navozený pruskou politikou) rozhodující většiny německých států, resp. jejich politických špiček i podnikatelských kruhů, na užší ekonomické spolupráci a na společné ochraně proti „neněmecké“ cizině a Rakousku, působící jako integrující faktor, a obavy jihoněmeckých a středoněmeckých států z omezení své státní suverenity ve prospěch Pruska, představující naopak faktor limitující ochotu ke sblížení. Především v důsledku těchto protikladných tendencí se stala smluvně založená spolupráce v obchodní a celní oblasti, která v některých fázích zcela zastíňovala neefektivní fungování Bundu, nejvyšším všestranně přijatelným stupněm kooperace a pro následující tři desetiletí nejvýznamnějším pojítkem německých států. Rostoucí ekonomický a politický vliv Pruska vlastně působil ambivalentně – umožňoval mu vyvíjet tlak na německé partnery a ovlivňovat jejich politiku, zároveň však ostatní alarmoval k zvýšené ostrážitosti, sverepějšimu lpění na vlastních prioritách a úzkostlivějšímu střežení suverenity.

¹⁰⁶Dějiny států a práva ..., s. 158

¹⁰⁷Treitschke, H.: Deutsche Geschichte ..., Bd.III., s. 755 an.

Nakonec však stejně v šedesátých letech jednoznačně převážil pruský vliv. Ostatní členové celního spolku nejdříve rezignovali na svou suverenitu v celní oblasti a přenesli zákonodárnou pravomoc v této oblasti na nové orgány celního spolku. Na začátku dalšího desetiletí pak Prusko prosadilo i vlastní koncepci německého státoprávního sjednocení.

* * *

S U M M A R Y

Foundation of German Customs Union

The introduction of border customs systems at the beginning of the 19th century provided the German states in their purposeful customs policy with an instrument that enabled them to influence their economies, in particular to protect them against foreign competition and to regulate the proportions among branches of economies. The advantages of the border customs system in Germany were, however, limited by the territorial disunity, still remaining even after the foundation of the German Union.

Efforts at economic integration were very much stimulated by the adoption of the Prussian Customs Regulations of 1818 and their practical application that forced smaller German states bordering on Prussia to follow the Prussian system, and the other states to enlarge their customs territories. The integration trends resulted in the foundation of three partial customs unions in the late 1820s. In the early 1830, most German states integrated into the extensive German Customs Union with single customs area. Among the members of the German Union, it was Austria in particular that stayed outside.

The German Customs Union came into being as a union of German states (Staatenbund, not Bundesstaat). This remained unchanged even after the reconstitution in 1867 that strengthened its organization and the powers of its bodies. It represented together with the German Union an active element that contributed very much to constituting the single German market, to the development of industrialization and, after all, to the growth of German national consciousness. The large economic area formed by the treaties on the Customs Union, became one of the important preconditions of the first political integration of Germany in 1971.